

UOT 94 (479.24)

G.E.Məmmədova

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
memmedovagunay0@gmail.com*

XVIII ƏSRİN I RÜBÜNDƏ SƏFƏVİ TORPAQLARINI BÖLÜŞDÜRMƏK UĞRUNDA MÜBARİZƏ: I PYOTRUN XƏZƏRYANI BÖLGƏLƏRƏ YÜRÜŞÜ

Açar sözlər: Səfəvilər, Rusiya imperiyası, Osmanlı imperiyası, I Pyotr, Xəzəryanı bölgələr, A.Volinski

Məqalədə I Pyotrun Xəzəryanı bölgələrə yürüş üçün hazırlığı, yürüşün həyata keçirilməsi və nəticələri dövrün qaynaqları və problemlə bağlı aparılan tədqiqatlardan istifadə edilməklə ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Aparılan tədqiqatın nəticəsində məlum olur ki, Səfəvilər dövləti daxilində mövcud böhranlı vəziyyət, o cümlədən də mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi Səfəvilər dövlətinin Xəzəryanı ərazilərini şimaldan Rusiya imperiyası üçün açıq hədəfə çevirmişdir. Bunun da nəticəsində Rusiya imperiyası Xəzəryanı bölgələrə sahib olmağa nail olsa da, I Pyotrdan sonra Səfəvi dövləti ilə münasibətlərdə elə bir fəallıq göstərilməməsi ruslar tərəfindən işğal edilən Xəzəryanı ərazilərin yenidən Səfəvilər dövləti tərəfindən azad edilməsi ilə nəticələndi.

Г.Э.Мамедова

БОРЬБА ЗА РАЗДЕЛЕНИЕ СЕФЕВИДСКИХ ЗЕМЕЛЬ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА: ПОХОД ПЕТРА I В ПРИКАСПИЙСКИЕ РЕГИОНЫ

Ключевые слова: Сефевиды, Российская империя, Османская империя, Пётр I, прикаспийский регион, А.Волынский

В статье с использованием источников данного периода и исследований, проведенных по поводу указанной проблемы, отражена подготовка Петра I к походам в прикаспийские регионы, его осуществление и результаты. В результате проведенного исследования становится ясным, что кризисная ситуация, протекавшая внутри Сефевидского государства, в том числе ослабление центральной власти, превратила прикаспийские территории Сефевидского государства в открытую мишень для Российской империи с севера. В результате этого несмотря на то, что Российской империи удалось властвовать над прикаспийскими территориями, недостаточная активность русских в отношениях с Сефевидским государством после Петра I завершилась освобождением прикаспийских территорий Сефевидским государством.

STRUGGLE FOR THE DIVISION OF THE SAFAVIDS LANDS IN THE FIRST QUARTER OF THE XVIII CENTURY: MILITARY CAMPAIGN PETER I TO THE CASPIAN SEA REGION

Keywords: *Safavids, Russian Empire, Ottoman Empire, Peter I, Caspian Sea Region, A.Volynsky*

The article gives a detailed look at Peter the Great's preparation for military campaign in the Caspian Sea region, the implementation and results of the campaign with the use of resources and investigations related to the problem. As a result of the research, it is known that the current crisis situation within the Safavid dynasty, as well as the weakening of central government turned the Caspian Sea region of the Safavid dynasty into an open target for the Russian Empire from the north. As a result, even though the Russian Empire managed to gain access to the Caspian Sea region of the Safavid dynasty, the absence of any activities in the relations with the Safavid dynasty after Peter the Great's resulted in the liberation of the territories of the Caspian Sea region again by the Safavid dynasty.

Vaxtilə Şərqi qüdrətli dövlətlərindən biri olan, Azərbaycan Səfəvilər dövləti XVII əsrin sonu – XVIII əsrin əvvəllərində dərin iqtisadi və siyasi böhran keçirirdi. Böhranla əlaqədar olaraq Səfəvilər dövlətində mərkəzi hakimiyyət zəifləmiş, ayrı-ayrı əyalətlərdə özbaşnalıq artmışdı. Həyata keçirilən islahatlar böhranın qarşısını almaq üçün yetərli deyildi. Dövlətin hüduqlarını narazılıqlar və xalq üsyanları bürümüşdü. Belə bir anda Səfəvilər dövlətinin əraziləri, xüsusilə də tarixi Azərbaycan torpaqları qərbdən Osmanlı imperiyası, şimaldan isə Rusiya imperiyası üçün açıq hədəfə çevrildi.

Qeyd edək ki, Rusiya imperatoru I Pyotr üçün XVIII əsrin əvvəllərində dənizlərə çıxmaq uğrunda mübarizədə Xəzər dənizinə və onun ətrafında yerləşən ərazilərə maraq böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. İnkişafda olan Rusiya sənayesinin xammalla təmin edilməsinin zəruriliyi də onun diqqətini Səfəvi dövlətinin Xəzəryanı əraziləri üzərinə yönəldirdi [16, s.11-12]. Bölgənin strateji mövqeyi Rusiyanın maraq göstərdiyi iqtisadi maraqları tamamlayırdı. Xəzər dənizinin sahilində yerləşən Dərbənd, Niyazabad, Bakı və Lənkəranın möhkəmləndirilmiş limanlara malik olması Xəzərdə daşınan malların nəzarət altına alınmasına və eyni zamanda həmin limanlar vasitəsilə Səfəvilər dövlətində istehsal olunan pambığın, ipəyin asanlıqla Rusiyaya daşınmasına zəmin yaradırdı. I Pyotr Qərbi Avropa ilə apardığı bütün ipək ticarətini Volqa-Xəzər yolu istiqamətinə yönəltməklə, Osmanlı imperiyasının ipək ticarətindən qazandığı gəliri ələ keçirmək niyyətində idi. Qeyd olunan vaxt Azərbaycan Şərq-Qərb tranzit ticarətində öz əhəmiyyətini hələ də saxlayırdı [3, s.37-38]. Ona görə hələ XVII əsrin sonlarında Rusiya Xəzər dənizinə də xüsusi maraq

göstərir və bu dənizi Rusiyanın daxili dənizinə çevirmək üçün işğalçılıq planları qururdu [5, s.44]. I Pyotr-un bu məqsədi ilə bağlı L.Lokhart yazırdı: “I Pyotr Rusiya və Hindistan arasında təhlükəsiz ticarət əlaqələrinin yaradılması, ...habelə regionda ipək ticarəti üzərində tam nəzarətə yiyələnmək üçün Xəzər dənizində hökmranlığa nail olmağa çalışır” [26, s.176], “şimalda müharibə etməsinə baxmayaraq, Qafqazdan da diqqətini yayındırmır, bu yerlərə öz nümayəndələrini göndərməkdə davam edirdi” [26, s.176]. 1699-cu ildə I Pyotr tərəfindən Volqa donanmasının yaradılması barədə göstəriş verilməsi məhz bu diqqətin nəticəsi idi [5, s.45]. Amma baş verən hadisələr XVIII əsrin ilk illərində I Pyotra Xəzərə donanma çıxarmağa imkan vermədi. Rusiya imperiyası həm Baltikyanı ərazilərə sahib olmaq uğrunda Şimal müharibəsində (1700-1721) iştirak etdiyinə görə, həm də strateji baxımdan əhəmiyyətli olan Xəzəryanı ərazilərə tam bələd olmadığına görə Səfəvilər dövlətinə hərbi müdaxilə etməyə tələsmədi. Səfəvilər dövlətinin daxilində baş verən böhran rusların Xəzəryanı əraziləri işğalı üçün həm yaxşı bəhanə, həm də zəmin hazırladı. Belə ki, 1713-cü ildə Səfəvi şahı Sultan Hüseyn öz elçisini çoxlu hədiyyələrlə Peterburqa göndərdi və Rusiya ilə dostluq və ticarət əlaqələri haqqında traktat bağlamaq təklifini çar sarayına çatdırdı [10, s.4]. Şah Sultan Hüseyn şimal qonşusunun köməyi ilə Azərbaycan Səfəvilər dövlətini bürüyən qiyamların qarşısını ala biləcəyini güman edirdi. Rusiyanın isə bu baxımdan öz planları var idi. Şah Sultan Hüseynin əməkdaşlıq təklifi də sadəcə Rusiya çarının Xəzərətrafi əraziləri işğal etmək üçün əməli fəaliyyətə başlamasına imkan yaratmış oldu. Amma təcavüzkarlıq planlarının istənilən səviyyədə həyata keçirilməsinə nail olmaq üçün I Pyotr əvvəlcə Xəzəryanı ərazilərin kəşfiyyatının aparılmasını, hərbi əməliyyatlara başlamaq üçün vacib olan məlumatların toplanmasını zəruri saydı. Həmin vəzifəni həyata keçirmək üçün gənc diplomat Artyom Petroviç Volinski Səfəvi sarayına göndəriləcək səfirliyin rəhbəri təyin edildi və bununla bağlı 1715-ci il noyabrın 30-da çar fərmanı imzalandı [5, s.49].

Rusiya sarayı Volniskidən tələb edirdi ki, Səfəvi dövlətinə Xəzər dənizi ilə yola düşüb quru yolla geri qayıtsın. Bununla o, həm dəniz yolunun, həm də quru yolunun kəşfiyyatını aparmalı idi. A.Volinskiyə keçdiyi marşrutu diqqətlə nəzərdən keçirmək, Xəzər dənizinin sahilindəki limanlar, şəhərlər və ya digər yaşayış məntəqələri, Xəzər dənizinə tökülən çaylar, onların gəmiçilik üçün mümkünlüyü, Xəzər dənizi ilə Hindistan arasında su yolunun olması barədə məlumatlar toplamaq tapşırıldı. O, Xəzərin cənub sahili haqqında da məlumatlar toplamalı idi [6, s.19].

I Pyotr tərəfindən imzalanmış təlimata istinadən A.Volinskiyə həvalə olunmuş vəzifələri üç qrupda cəmləşdirmək olar. Birincisi, sırf kəşfiyyat xarakterli vəzifələr idi və Rusiyanın Xəzər sahili əraziləri işğal etməsi üçün onların əhəmiyyəti böyük idi. İkincisi, iqtisadi xarakterli vəzifələr idi.

A.Volinski Rusiyanın iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün Səfəvi dövlətinin ipək ticarətini Rusiyaya tərəf istiqamətləndirməyə çalışmalı idi. Üçüncüsü isə – A.Volinski Səfəvilər dövləti hüduqlarında yaşayan ermənilərlə əlaqə yaradıb onlardan Rusiyanın mənafeyi naminə istifadə edilməsi imkanlarını araşdırmalı idi. Ermənilərin öyrənilməsi istiqamətində A.Volinski ermənilərin sayının nə qədər olması, haralarda yaşaması, onların Rusiyaya münasibəti barədə məlumatlar toplamalı idi [4, s.91-92]. A.Volinski uzun-uzadı hazırlıqdan sonra 1716-cı ildə İsfahana doğru istiqamət götürdü. İki ilə qədər o, Səfəvi dövləti ərazisində qaldı və Rusiya sarayı tərəfindən ona verilmiş vəzifələri icra etməyə çalışdı. 1717-ci il iyun ayının 30-da A.Volinski və Fətəli xan tərəfindən ilk rəsmi Rusiya-Səfəvi ticarət müqaviləsinin layihəsi tərtib olundu. Hələ müqavilə hər iki dövlət başçısı tərəfindən təsdiq edilməmiş A.Volinski onun mətninin nüsxələrini şahın fərmanı ilə birlikdə rus tacirləri ilə alver edən şəhərlərə, xüsusilə Şirvan bəylərbəyliyinə göndərdi. Cəmi 10 maddədən ibarət olan müqavilənin demək olar ki, hər bir bəndində Azərbaycanın şimal bölgəsində yerləşən şəhərlərdəki ticarət məsələlərinə toxunulurdu [3, s.38-39; 6, s.14-53]. Səfəvi hökmdarı Şah Sultan Hüseynin fərmanı və müqavilə layihəsində rus tacirlərinin yerli hakim və tacirlər tərəfindən sıxışdırılması qəti qadağan olunurdu. Müqaviləyə əsasən rus tacirləri Səfəvilərə tabe olan bütün ərazilərdə, xüsusilə də Şirvanda maneəsiz ticarət etmək hüququ əldə edirdi. Şamaxı bazarına rus tacirlərinin marağını nəzərə alan A.Volinski şahın Şamaxıda rus vitse konsulluğunun açılmasına icazə verməsinə də nail ola bildi [25, s.103]. Öz missiyasını yerinə yetirmiş rus səfiri Səfəvi dövləti ilə ticarət müqaviləsi imzaladıqdan sonra Rusiyaya qayıtmağı qərara aldı. O, quru yolla Rəştə getmək, oradan gəmi ilə Həştərxana üzmək, beləliklə, Gilan haqqında da kəşfiyyat məlumatı toplamaq istəyirdi. Lakin şah A.Volinskinin niyyətini başa düşüb yalnız gəldiyi yolla qayıtmasına icazə verdi. 1717-ci il dekabrın 17-də rus səfiri Şamaxıya gəldi və yolların açılmasını gözləyərək 8 ay Şamaxıda qaldı. O, eyni zamanda I Pyotrun göstərişinə əsasən Cənubi Qafqazdakı xristian əhalisi ilə görüşdü. 1718-ci ildə isə öz missiyasını başa vurub geri qayıtdı. A.Volinski Rusiya çarına ünvanladığı raportunda yazırdı: “Təsəvvür edirəm, İran səltənəti (Azərbaycan Səfəvi dövləti – G.M.) tənəzzül üzrədir və əgər iradəli və güclü padşah tapılmasa, bugünkü dövlət nəinki xarici düşmənlərdən qorunmağa qadir olmayacaq, hətta daxili iğtişaşların əzilməsi üçün də aciz və gücsüz olacaqdır. Baxmayaraq ki, biz indi Avropada İsveçlə müharibə aparırıq, amma İranın pərişan vəziyyətinə görə güman edirəm ki, bu vüsətsiz ölkəyə yol tapmaq üçün indiki kimi münasib zaman tapılmayacaqdır. Çünki, bir korpusdan çox olmayan məhdud qüvvə ilə belə geniş əraziləri tutmaq olar. Bu fürsətdən istifadə etmək lazımdır. Əks təqdirdə, mümkündür ki, layiqli padşahın iş başına gəlməsi ilə bu ölkənin vəziyyəti dəyişsin və bizim işlərimiz yenə çətinliyə düşsün” [27, s.10].

İsveçlə cəlb olunduğu müharibə Rusiyanın əl-qolunu müəyyən qədər bağlasa da, onun cənubla bağlı siyasətində bir fəallaşma başladı. Yaranmış vəziyyətdə Rusiya diplomatik imkanlardan maksimum istifadə etməyə çalışırdı. 1721-ci ildə Ənzəlidə Rusiya konsulu kimi fəaliyyətə başlamış S.Avramova tapşırıq verildi ki, formal hakimiyyətə malik olan Təhmasib Mirzəni Xəzəryanı əraziləri Rusiyaya güzəştə getməyə məcbur etsin. Bunun əvəzində Rusiya tərəfindən Səfəvi dövlətinə əfqan qiyamının yatırılmasında və Osmanlı imperiyasından müdafiə olunmasında kömək təklif olunurdu. 1721-ci il oktyabrın 31-də Rusiya çarı öz nümayəndələrini S.Abramovun yanına göndərdi və həmin nümayəndələr vasitəsilə S.Abramova aşağıdakı tapşırıq verildi:

1. Yeni və ya köhnə şahla görüşmək;
2. Rusların Şamaxıya Səfəvi dövləti ilə müharibə aparmaq üçün deyil, orada baş qaldıran və Rusiyanı incidən qiyamçıları susdurmaq üçün gəldiyini şahla əsaslandırmaq;
3. Rusiya imperatorunun Səfəvi şahına hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsinə göstərəcəyi köməyin əvəzində Xəzəryanı vilayətlərin Rusiyaya güzəştə gedilməsinə nail olmaq;
4. Razılıq əldə olunacağı təqdirdə Səfəvi şahına Rusiyaya öz səfirini göndərə biləcəyi barədə məlumat vermək [16, s.33-34].

S.Abramov bu tapşırığı alandan sonra yalnız Şah Sultan Hüseynin oğlu Təhmasib Mirzə ilə görüşə bildi. Amma həmin görüş zamanı Rusiya sarayı tərəfindən verilmiş tapşırıqların icrasına nail ola bilmədi. Rusiya imperiyası Osmanlı imperiyasının onun cənub siyasətinə göstərə biləcəyi müqaviməti neytrallaşdırmaq üçün diplomatik üsullardan da faydalanırdı. Rusiyanın Xəzəryanı ərazilərə doğru irəliləmək cəhdi aydın olanda İstanbuldakı nümayəndəsi İ.Neplyuyev vasitəsi ilə sultan sarayını inandırmaq istəyirdi ki, onun maraq dairəsi elə də geniş deyil. Osmanlı imperiyası bütün Qafqazı Səfəvi dövlətindən qoparmaq niyyətində idi. Rusiya yalnız Xəzəryanı bölgələrlə kifayətlənirdi. Rusiya sarayı Neplyuyev vasitəsi ilə Osmanlı sarayını əmin etmək istəyirdi ki, Şamaxıdan qərbə adlamayacaqdır [16, s.33-34]. I Pyotr Osmanlı imperiyasını cənub siyasətində şübhələndirməmək üçün 1720-ci ildə Osmanlı imperiyası ilə İstanbul “əbədi sülh” müqaviləsini imzaladı. Bu müqavilə 1712-ci il İstanbul müqaviləsinin əsas şərtlərini təsdiqləməklə yanaşı, tərəflər arasında sülhün qorunacağını özündə ehtiva edirdi. Ancaq Rusiyanın cənub siyasəti iki dövlət arasındakı sülhün uzun müddət davam edə bilməyəcəyindən xəbər verirdi. Xəzəryanı ərazilərə hərbi yürüşlərin təşkili üçün Nijni Novqorodda, Kazan və Həştərxanda gəmilərin hazırlanmasına, ərzaq və yemin toplanmasına başlandı. 1721-ci il avqustun 30-da Nişadt sülhünün

imzalanması ilə Şimal müharibəsi başa çatdı [24, s.57]. Bununla da Xəzəryanı ərazilərə yürüşlərin təşkili üçün daha əlverişli şərait yarandı.

Şimal müharibəsi zəfərlə başa çatdırıldıqdan sonra I Pyotr Cənubi Qafqaz istiqamətində Xəzəryanı bölgələrə yürüş etmək üçün hazırlıq işlərini sürətləndirdi. Hərbi əməliyyatlara 1723-cü ili yayında başlamaq nəzərdə tutulurdu [15, s.113]. İmzalanmış ikitərəfli müqaviləyə baxmayaraq Osmanlı imperiyasının da Qafqaza yürüş etmək niyyəti Rusiyanı daha fəal hazırlıq kampaniyası aparmağa sövq edirdi. Rusiya şimalda cəmləmiş hərbi qüvvələrini cənuba doğru yönləndirməli idi. Əvvəlcə cənubda qoşunların ərzaqla, sursatla təminatı üçün təchizat mərkəzləri yaratmaqla hərbi qurğular tikməli idi. 1721-22-ci ilin qışında Xəzəryanı ərazilərə yürüşlərin keçirilməsi üçün xüsusi korpus təşkil edildi. Həmin korpusun tərkibində bütün qoşun növləri təmsil olunurdu. Korpusa daxil olan piyada qüvvələri 4 alay və 20 tabordan ibarət idi. Şimal cəbhəsindən qayıdan Həştərxan və İncermanland alayları bütünlüklə cənuba yönləndirildi. Qalan alayların və 20 taborun isə şəxsi heyətinin yarısı şimal cəbhəsində vuruşanlar hesabına komplektləşdirildi. Bütünlükdə, piyadalar 21.093 nəfərdən ibarət idi. Atlı qüvvələri Ukrayna və Don kazaklarından ibarət 8 draqun alayı təşkil edirdi. Onların da tərkibi 25 min nəfərə çatırdı. Korpusun tərkibinə artilleriya da daxil edilmişdi. Artilleriyanın əsasını isə alay topları və 196 ədəd səhra topu təşkil edirdi. Yürüşün başlanacağı vaxta bu sadalanan qüvvələrə 4 min kalmık və bir neçə min kabardin birləşməli idi. Güman edilirdi ki, yürüşdə 46 min nizami qüvvə və kazak, 10 minə qədər isə kalmık və dağlı atlıları iştirak edəcəklər. Piyadalar Volqaboyu şəhərlərdə, Moskvada, Yaroslavlda və digər şəhərlərdə yerləşmişdilər ki, zərurət yaranan anda onları cəbhə xəttinə doğru yönəltmək mümkün olsun. Atlı qüvvələri isə Kurskda, Kiyevdə və Donda toplaşmışdılar [9, s.240]. Yürüşə hazırlıq kampaniyası dövründə Xəzər dənizində üzmə qabiliyyətinə malik xüsusi gəmilərin hazırlanmasına böyük diqqət yetirilirdi. Həmin gəmilər Moskva çayda və Volqadakı tərsanələrdə hazırlanırdı. Artıq 1722-ci ilin fevral-may ayında 47 yelkənli və 400-dən artıq avarlı gəmi istifadəyə verildi. Volqaboyu ərazilərdə yürüşə hazırlıqla bağlı 2874 bomba, 29820 qranat, 12579 pud barıt və s. hazırlandı [9, s.240].

1722-ci ilin ortalarında Rusiya Xəzəryanı bölgələrə yürüşün başlanması üçün artıq lazımı hərbi hazırlığa sahib idi. Lakin hərbi əməliyyatlara başlamaq üçün əlverişli bəhanə lazım idi. Bu bəhanə 1721-ci ildə Şamaxı şəhəri Hacı Davud tərəfindən alınarkən bir neçə rus tacirinin qətl-qarət olunması idi. A.P.Volinski bu fürsətdən istifadə edərək çara guya öz tacirlərini müdafiə etmək və həm də Səfəvilərə qarşı deyil, onların düşmənlərinə qarşı çıxış etməyi məsləhət gördü. V.P.Lıstisovun fikrincə, 1723-cü ildə başlanması planlaşdırılan yürüşü tezlədirmək lazım gəlirdi. Çünki Şirvanda hakimiyyəti ələ almış və rus tacirlərinin qətl-qarətinə yol vermiş Hacı Davud Osmanlı imperiyasına onu

himayəsinə qəbul etməyi xahiş etmişdi [15, s.113-120]. Rus tədqiqatçısı N.A.Smironov da bunun bəhanə olduğunu təsdiqləyərək yazır ki, I Pyotr yürüşün əsl səbəb və məqsədlərini gizlədərək elan edirdi ki, guya onun bu tədbiri 1721-ci ildə Şamaxıda rus tacirlərinin qarət və qətlinin başlıca günahkarları, eyni zamanda “dost” şahın düşmənləri olan Hacı Davud və Surxay xanın cəzalandırılması üçün təşkil olunmuşdu [20, 56-57]. A.P.Volinski dərhal Şamaxı insidenti ilə bağlı I Pyotra məlumat verərək onu Səfəvi dövlətinə “onun düşmənlərinə qarşı mübarizədə yardımçı olmaq, hərbi qüvvə cəhətdən kömək göstərmək adı altında məhz indi hücum etməyə” [26, s.178] təhrik edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya imperatorunun Şərqi siyasətində şimal-şərqi Azərbaycan mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Hətta Şirvan üsyanından əvvəl Peterburqda planlaşdırılan bu yürüş tərtib olunan sənədlərdə “Şamaxı ekspedisiyası” adlandırılırdı [17, s.308]. Şamaxıda baş verən üsyandan sonra I Pyotr həm yürüşün adını dəyişdirdi, həm də əhatə dairəsini genişləndirdi.

Digər bir səbəb isə, I Pyotrun 1722-ci ilin martında şah qoşunlarının İsfahan yaxınlığında Mir Mahmudun başçılığı altında əfqan qiyamçıları tərəfindən məğlub edildiyi haqqında məlumat alması idi. I Pyotr ehtiyat edirdi ki, bundan xəbər tutan Osmanlı imperiyası Səfəvi mirasını ələ keçirmək üçün hərbi əməliyyatlara başlayıb Rusiyanı qabaqlaya bilər [2, s.28].

Bütün yuxarıda deyilənlərdən məlum olur ki, istər iqtisadi, istərsə də siyasi cəhətdən əlverişli və strateji bölgə olan Xəzəryanı ərazilərə yürüş I Pyotrun planlarında çoxdan mövcud idi. Sadəcə “Cənubi Qafqaza Osmanlı təcavüzü təhlükəsi” bu yürüşə hazırlığı daha da sürətləndirmiş oldu.

Amma hərbi yürüşə başlamazdan əvvəl I Pyotr Ənzəlidəki rus konsulu S.Abramov vasitəsilə Səfəvi hökuməti nümayəndələrinə çatdırdı ki, əgər Xəzəryanı bir sıra ərazilər Rusiyaya güzəştə gedilsə, onda Rusiya da Səfəvi dövlətinə hərbi kömək göstərə bilər. Görünür, Səfəvi xanədanı bu təklif ətrafında müzakirə aparılmasını mümkün saydı və ona görə də öz səfirini Peterburqa göndərdi. Rusiya imperiyası Səfəvi səfirindən Şamaxı, Mazandaran və Astrabad vilayətlərinin Rusiyaya güzəştə gedilməsini istəyirdi. Bu istəyini ediləcək yardım üçün həmin vilayətlərin gəlirindən istifadə edilməsinə olan ehtiyacla izah edirdi [15, s.174].

I Pyotr Ənzəlidəki konsul S.Abramova məktubunda yazırdı ki, əgər Səfəvi dövləti adıçəkilən əraziləri güzəştə getməsə, onda onları silah gücünə olsa belə həmin əraziləri almaq lazımdır. Bu addımın atılmasının zəruriliyini Rusiya çarı Osmanlıların həmin ərazilərə gəlməsinin qarşısının alınması istəyi ilə bağlayırdı.

Rusiya sarayı bu məsələ ilə bağlı müzakirələrin bitməsinə və razılaşmanın imzalanmasını gözləmədən hərbi yürüşə başladı. Yürüşə başlamazdan əvvəl I Pyotr Xəzəryanı bölgələrə planlaşdırdığı təcavüzkarlığa haqq qazandırmaq üçün “Manifest” hazırlatdı. Həmin “Manifest” Azərbaycan türkcəsində yazılmışdı.

Bu sənəddə Rusiya qoşunlarının hərbi yürüşünün əsas səbəbi və mahiyyəti örtbasdır edilir və qeyd olunurdu ki, qarşıya qoyulan məqsəd Rusiya qoşunlarının bu yürüşündə Şirvan üsyanı zamanı Şamaxıda qətl və qarətlə üzləşmiş rus tacirlərinin intiqamını almaq, habelə Rusiya dövlətinin dostu olan şaha qarşı qalxan üsyançıları, xüsusilə Hacı Davuda və Surxay xana cəza verməkdən ibarətdir. I Pyotr “Manifest”ində həmçinin yerli əhaliyə əmin-amanlıq da vəd edirdi [1, s.393; 7, s.39].

Nəhayət, Xəzəryanı bölgələrə hərbi yürüşün başlanması üçün I Pyotr 1722-ci ilin may ayında qvardiyası ilə Moskvadan yola düşdü və iyun ayının ortalarında Həştərxana çatdı. Rus qoşunlarının Xəzəryanı bölgələrə yürüşü 1722-ci il iyulun 29-da başlandı. Həmin gün imperatorun özü başda olmaqla göyörtəsində piyada hissələri olan rus donanması Həştərxandan yola düşdü. Briqadir Veteraninin komandanlığı altında süvari dəstə bir qədər tez quru yolla Saritsindən Qrebenə göndərildi. Avqustun 7-də rus donanması Aqraxan burnuna çatdı, orada piyada qoşunlar sahilə çıxdı və bir həftəyə yaxın süvari dəstələrin gəlib çatmasını gözlədi. Süvarilər su və yem çatışmazlığı ucbatından, həmçinin Əndəri kənd sakinlərinin müqaviməti ilə rastlaşdıqları üçün gecikdilər. Veterani bu kəndə yaxınlaşan zaman kəndlilərin gözlənilməz hücumuna məruz qalmış, qisas alaraq bütün sakinlərini qovub cəzalandırmış, 3 min həyətdən ibarət olan kəndi tamamilə məhv etmişdi [19, s.13]. Dərbənd yolunda rus ordusu yerli feodalların – Qaytaq usmisi Əhməd xan və Sultan Mahmud Utemişlinin müqaviməti ilə üzləşdi. Onlar təqribən 10 min döyüşçü yığaraq Buynak yaxınlığında ruslara hücum etmiş, lakin 1000 nəfərə yaxın itki verərək məğlub olmuşdular. Əhməd xan Yuxarı Qaytağa qaçdı. Yerli əhəlinin gözünü qorxutmaq üçün qəddarlıq nümayiş etdirən ruslar Utemiş qəsəbəsi və yol üstündəki hər birində 500 ev olan 6 kəndi yandırmış, danışıq üçün Əhməd xanın yanına göndərilən kazakların öldürülməsinə cavab olaraq əsirləri öldürmüşdülər [10, s.327]. I Pyotr özü də bu məsələni admiral Kryüsə yazdığı məktubunda xatırlamışdı [17, s.327]. I Pyotr Kartli çarı VI Vaxtanqın yanına nümayəndələrini göndərdi və ona Xəzəryanı əraziləri – Dərbənd, Bakı, Lənkəran istiqamətinə hücumu keçmək niyyətini bildirib, gürcülərin də ona kömək etməsini tələb etdi. Kartli çarı Vaxtanq da Şirvana doğru hərəkətə başladı. I Pyotr Dərbəndi ələ keçirdikdən sonra Şamaxıya doğru hərəkət edəcək erməni-gürcü qoşunları ilə birləşərək, Azərbaycan ərazilərinin işğalını başa çatdıracaqdı. Səfəvi dövlətinin qüvvələri bu hücumun qarşısını almaq üçün yetərli sayda deyildi [18, s.43].

Rus qoşunları Dərbəndə yaxınlaşanda şəhər sakini, nüfuzlu feodal Arslan bəyin rəhbərlik etdiyi birinci dəstə Qaytaq usmisi və Hacı Davudun dəstələrini şəhərə buraxmağı və onlarla birlikdə müdafiə olunmağı təklif etdi. Şəhərin naibi İmamqulu bəyin (həmin dövrdə o, şəhərin hakimi vəzifəsini yerinə yetirirdi, çünki Sultan bir neçə ay öncə Səfəvilərin dövlətinin içərilərinə qaçmışdı)

başçılıq etdiyi ikinci dəstə rus himayəsinə keçməyi düzgün sayır və ümid edirdi ki, bu yolla şəhəri dağlı və Şirvan feodallarının saysız-hesabsız hücumlarından qorumaq olar [19, s.14-15]. Sentyabrın 3-də bir çox şəhər sakinlərinin müşayiət etdiyi İmamqulu bəy rus imperatorunu şəhərin girəcəyində qarşıladı və şəhər darvazalarının açarını ona təqdim etdi. Rus ordusu Dərbəndə daxil oldu və cənub-şərqdə, şəhərlə dəniz arasında düşərgə saldı [21, s.92]. Dərbənd qalasında rus qarnizonu və artilleriyası yerləşdirildi, polkovnik Yunger şəhərin komendantı, İmamqulu bəy isə naib vəzifəsinə təsdiq olundular. I Pyotr senata yazırdı: “Allahın köməyi ilə bu diyarlarda bir fut yer almağımız münasibətilə sizi təbrik edirəm” [17, s.328].

Sentyabrın 5-də I Pyotr podporuçik F.Lunini rus ordusunun tezliklə ora gələcəyini bildirən fərmanla Bakıya göndərdi. Ancaq Lunini Bakıya buraxmadılar və özgə köməyinə ehtiyacı olmadıqlarını çara çatdırmağı ona tapşırıdılar. Dərbənddə bir həftə istirahətdən sonra, yəni sentyabrın 10-da I Pyotr öz ordusu ilə Bakıya tərəf hərəkət etdi. I Pyotr bakılıların rusları şəhərə buraxmayıb onların təkliflərindən imtina etmələrindən Mollakənd çayı yaxınlığında düşərgədə xəbər tutdu, bununla belə, çar Bakını döyüş və hücumla almaq üçün yürüşü davam etdirmək qərarından dönmədi. Lakin ordu üçün ərzaq daşıyan gəmilər dənizdə şiddətlənən fırtınadan zərər çəkdi, olan ehtiyatlar isə bir aya çata bilərdi. Uzun və çətin yürüş, cüzi yem, üzücü bürkü atların kütləvi qırılmasına səbəb olurdu. Yeni şəraitə uyğunlaşa bilməyən əsgərlər arasında xəstəlik halları artmışdı. Həm də yürüş üçün əlverişli olan yay mövsümü başa çatmaqda idi. Elə bu vaxtlar Peterburqun saray əyanları arasında başlanan ixtilaflar haqqında məlumat gəldi. Qeyd etmək lazımdır ki, Osmanlı imperiyası tərəfindən əks-təsir də I Pyotrın əsas ordu qüvvələrini Xəzəryanı regiondan çıxarmasının səbəblərindən biri oldu [10, s.30]. Çar sentyabrın 18-də, polkovnik Yungerin rəisliyi ilə Dərbənddə qarnizon saxlayaraq, geriye – Rusiyaya döndü [12, s.79]. Ancaq Rusiyaya qayıdan I Pyotr Xəzəryanı əyalətləri işğal etmək planından əl çəkməmişdi. Ötən hərbi səfərin dərsələrini, ilk növbədə isə çoxsaylı quru qoşunlarının təchizatındakı çətinlikləri nəzərə alıb, öz işğalçılıq məqsədlərini həyata keçirmək üçün hərbi-dəniz ekspedisiyasından istifadə etmək qərarına gəlmişdi.

1722-ci ilin noyabrında I Pyotr Həştərxanda olarkən Gilanın Rəşt şəhərini tutmaq üçün polkovnik Şipovun komandanlığı altında iki batalyondan ibarət ekspedisiya təşkil olundu. Şipovun dəstəsi dekabr ayında Rəşti döyüşsüz ələ keçirdi [13, s.577-579]. Bakının alınması I Pyotrın planlarında mühüm yer tuturdu. Bu onun Həştərxanda olarkən general Matyuşkinə verdiyi əmrədən də aşkar görünür: “Yazda buzlar açılan kimi Bakıya yaxınlaş və Allahın köməyi ilə o şəhəri almağa çalış, çünki bizim bütün işlərimizin açarı bu diyarlardadır” [13, s.599-601].

I Pyotrun Xəzəryanı yürüşü Cənubi Qafqazda Osmanlı-Rusiya ziddiyyətlərini kəskin surətdə gərginləşdirdi. 1722-ci ildə I Pyotr cənuba yürüşə yollanan zaman dövlət işlərini idarə edən kansler Q.Qolovkinə tapşırırmışdı ki, Rusiya hökuməti və Şirvan üsyançıları arasında münaqişəni həll etmək üçün Osmanlı sarayından vasitəçilik haqqında təklif alınsa, bu haqda I Pyotra məlumat versin. Rusiyadan gələn Osmanlı nümayəndəsi Mustafa ağaya bildirildi ki, guya yürüş Sultanla vuruşmaq üçün, Şahla müharibə üçün yox, yalnız və yalnız Şamaxını ələ keçirmiş qiyamçılardan “haqsızlıqlarına görə qisas almaq” və “layiqli intiqam almaq” üçün həyata keçirilir [11, s.110].

1722-ci ildə yürüş başlayan kimi xarici işlər kollegiyasından Neplyuyevə Osmanlı hökumətinə rus qoşunlarının yürüşü və “öc almaq” niyyətini bəyan etmək göstərişi verildi. İ.Neplyuyevə bildirildi ki, I Pyotr “Şirvan və Gilan əyalətlərinin, habelə həmin əyalətlər arasında bir əyalətin” (söhbət Təbriz əyalətindən gedir) Rusiyaya birləşdirilməsini istəyir. Osmanlı hökuməti rus çarının dəlillərinə inandı və həqiqətən yalnız məruz qaldığı zərər üçün öc almaq istədiyini düşünərək, əvvəlcə rus qoşunlarının Xəzəryanı əyalətlərə daxil olmasına mane olmadı. Ancaq tezliklə Xəzəryanı regionda başda I Pyotrun özü olmaqla böyük rus ordusunun görünməsi Osmanlı hökumətinə şübhə üçün əsas verdi. Rusiya çarının Xəzər dənizi ətrafında irəliləməsi Osmanlı sarayında təlaş və çaxnaşmaya səbəb olmuşdu. I Pyotrun yürüşündən qəzəblənən və Qərbi Avropa diplomatları tərəfindən qızıqsdırılan Osmanlı sarayı İ.Neplyuyevə bildirdi ki, o, gürcülərin rus təbəəliyinə keçməsinə yol verməyəcək və müharibəyə başlayacaq, qoy əlahəzrət Səfəvi dövlətindən öz imperiyasına yola düşsün [14, s.15]. Avqust ayında isə Osmanlı baş vəziri Rusiya təmsilçisi Neplyuyevi öz yanına dəvət edib ona demişdi: “Sizin hökmdarınız, düşmənlərini təqib edərək, Portadan (Osmanlı dövlətindən - red.) asılı olan vilayətlərə daxil olur. Məgər bu əbədi sülhün pozulması deyilmi?... dağstanlılara qarşı belə xırda işdən ötrü sənin hökmdarının şəxsən özünün böyük qoşunla getməsi lazım deyildi, bizim vasitəmizlə iddiası təmin oluna bilərdi” [23, s.393-394]. 1722-ci il sentyabrın 14-də xarici işlər kollegiyasında İ.Neplyuyevə belə bir buyruq göndərmək qərara alındı: əgər Osmanlı hökuməti Səfəvi dövlətinin bölünməsinə təklif edərsə, Rusiyaya da “öz sərhədlərinin təhlükəsizliyi üçün bəzi əyalətlərin zəruriliyi nəzərə alınmaqla razılıq versin” [8, s.125-126]. Əgər Osmanlı tərəfi Rusiyanın Səfəvi dövlətinin məhz hansı torpaqlarını tutmağa hazırladığını daha konkret göstərməyi tələb edərdisə, Neplyuyev cavab verməli idi ki, onun dövləti “Osmanlı sərhədləri yaxınlığında yerləşən İran (Səfəvi – red.) əyalətlərindən heç birini öz ərazisinə qatmağı arzulamır və özündə saxlamaq üçün Xəzər dənizi yanında yerləşənlərdən başqa heç bir yeri istəmir”. Rus hökuməti İstanbuldakı Fransa səfiri de Bonaki Neplyuyevə verdiyi qiymətli məlumat və məsləhətə görə layiqincə mükafatlandıraraq, ona dəyəri 1000 rubl olan müxtəlif qiymətli xəz bəxşiş

verdi. Həmçinin rəis-ül-kittab və digər yüksək vəzifəli Osmanlı məmurları üçün 3 min manat məbləğində hədiyyə göndərmək qərarı qəbul olundu [8, s.126]. Yalnız I Pyotrun əsas qüvvələri Xəzəryanı regiondan çıxartması Osmanlı hökumətini sakitləşdirdi, bununla da münasibətlərdəki gərginliyi aradan qaldırdı. I Pyotrun Rusiyaya qayıtması haqqında ilin sonunda, İstanbulda səhih məlumat alınandan sonra baş vəzir Nepliyuevə bəyan etdi ki, indi şübhələr yox olmuşdur və Osmanlı hökuməti Rusiya ilə dostluğun saxlanması və möhkəmlənməsini arzu edir [22, s.163-202].

Cərəyan edən hadisələrin fonunda Səfəvi hökmdarı Şah Sultan Hüseyn 1722-ci il oktyabr ayının 25-də taxtdan salınmış, İsfahan şəhəri də əfqanlar tərəfindən zəbt edilmişdi. 16 fevralda Çar I Pyotr VI Vaxtanqa Xəzər sahilində möhkəmlənməyinə kömək edə bilməyəcəyini bəyan edəndə gürcü çarı Osmanlılara sığındı. Atasının taxtdan salınmasından sonra özünü II Təhmasib adı ilə şah elan edən Təhmasib Mirzə ruslarla danışıqlar aparmaq üçün göndərilən qasid İsmayıl bəyi geri çağırmaq barədə sərəncam verəndə Rəştəki rus konsulu yubanmadan Şipov və Soymonova Səfəvi elçisini dərhal Peterburqa yola salmağı bildirir. Gilan hakimi rusların bu əməldən qəzəblənib Şah II Təhmasibə raport verəndən sonra şahzadə fevral ayında rus qoşunlarına dərhal Səfəvi torpaqlarından çıxmağı əmr edir. Lokhart yazır ki, ruslar bu əmrə əməl etməyəndə Gilan hakimi Gəskər və Astara hakimləri ilə birgə əsasən qılıncla silahlanmış, heç bir hərbi təlim görməmiş kəndlilərdən ibarət 20.000 nəfərlik qüvvə toplaya bilir. 1723-cü ilin 18 (29) martında Gilan hakimi bu qüvvə ilə rusların yerləşdikləri karvansarayı mühasirəyə alırsa da, Şipovun hiyləgər taktikası nəticəsində qızılbaşlar müvəffəqiyyətsizliyə düşər olurlar. Digər tərəfdən, Murdabdakı rus hərbi gəmiləri qızılbaşların Ənzəlindəki batareyasını bombardman edib, tezliklə onu susdururlar. Levaşov Rusiyadan daha dörd batalyonla gələrək Şipovun yerinə komandan keçir (beləliklə, Gilanda rusların qüvvəsi altı batalyon olur.). Rus qüvvələri qəfil hücum və tələyə salınma ehtimalından sığortalanmaq məqsədilə Rəşt ətrafında salınmış meşə zolağını məhv edir, bununla böyük miqdarda yanacaq materialı əldə etmiş olurlar [26, s.242-243].

Şübhəsiz ki, I Pyotr Bakının alınmasına böyük əhəmiyyət verirdi. L.Lokharta görə, bunun səbəbləri aşağıdakılardır: “Birincisi, o, (I Pyotr – G.M.) Şamaxıda özünün yeni vassalını bərqərar etməklə bura üçün (Bakı – G.M.) daha da təhlükəli vəziyyət (rusların nöqteyi-nəzərincə - G.M.) yaratmış türkləri qabaqlamaq istəyirdi. İkincisi, Bakı körfəzi Xəzərin qərb hissəsində həqiqətən əlverişli yeganə liman idi” [26, s.243-244]. Bakının neft quyuları da Pyotrun qeyri-adi marağına səbəb olmuşdu. Soymonov və digərlərindən neftin varlığı və keyfiyyəti barədə çox eşitmiş Pyotr şəhər tutulduqdan sonra neftin Rusiyaya göndərilməsi barədə əmr vermişdi [26, s.244]. Bakı qalasının alınması həvalə olunmuş general-mayor M.A.Matyuşkinin komandanlığı altında qüvvə toplanır.

M.A.Matyuşkin donanmanı üç hissəyə bölərək gəmilərə komandanlığı F.Soymonov, V.Urusov, P.Puşkinə, artilleriyanı İ.Qerberə, quru qoşunlarını isə general-mayor Trubetskoya və briqadir Baryatinskiyə tapşırır. 20 iyunda Həştərxanı tərk edən donanma on yeddi gündən sonra Bakı körfəzində görünür. Aramsız top atəşi ilə ruslar 1723-cü il iyulun 26-da Bakını da zəbt etdi. Bakını tutmaqla ruslar Xəzərin qərb sahillərində öz mövqelərini xeyli möhkəmləndirdilər. Tezliklə Salyan da rus qoşunları tərəfində zəbt olundu. I Pyotr Bakının işğal edilməsindən xeyli şad oldu, həm Bakıda, həm də Peterburqda bununla bağlı yaylım atəşləri atıldı. Dərgahqulu bəy polkovnik çininə yüksəldilərək şəhər hakimi təyin olunur. Knyaz Baryatinski isə Bakının komendantı qoyulur.

“Xəzərboyu əyalətlərin işğalını “qanuniləşdirmək” və beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında öz hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq üçün” tələsən rus imperatoru I Pyotrun istəyi ilə aldadılaraq Peterburqa aparılan Səfəvi elçisi İsmayıl bəylə danışıqlara başlandı. Qeyd edək ki, İsmayıl bəy Peterburqa avqust ayının 21-də çatmışdı. 12 (23) sentyabrda ruslar işğallarını qanuniləşdirmək üçün Peterburqda Səfəvilərlə qeyri-qanuni şərtlər altında İsmayıl bəyin şəxsində “Peterburq müqaviləsi” imzalandı. Preambula və beş maddədən ibarət müqavilənin qısa məzmununu L.Lokhart aşağıdakı kimi vermişdir:

I maddə: Çar, Təhmasibə yardım göstərməyə və onun ölkəsindəki üsyankarlara qarşı mübarizədə onunla birgə çıxış edəcəyinə söz verir. O, Persiyaya (Səfəvi dövlətinə – red) üsyankarları tamamilə darmadağın edənədək təqib edəcək qoşun göndərməyi boynuna götürür.

II maddə: Əvəzində Təhmasib Dərbənd, Bakı şəhərlərini, ona bitişik əraziləri və həmçinin üç əyaləti - Gilan, Mazandaran və Astrabadı daimi olaraq (Rusiyaya – red.) güzəştə gedir.

III maddə: Rusiyanın Persiyadakı (Səfəvilər dövlətindəki – red.) qoşunları üçün təchizat və atlar göndərilməsi mümkün olmadığından bütün lazım olanların burada (Səfəvilər dövlətində – red) aşağı qiymətlərlə alınması təşkil olunmalıdır.

IV maddə: İki dövlət arasında sabit dostluq və anlaşma hökm sürməlidir: hər iki ölkənin əhalisi bir-birinin ərazisinə istədiyi vaxt və istədiyi qədər azad surətdə daxil ola və burada qala bilər. İran Persiya (Səfəvilər dövləti – red.) və Rusiya arasında ticarət azadlığı mövcud olmalıdır.

V maddə: Persiya (Səfəvilər dövləti – red.) və Rusiya bir-birlərinin dostlarına münasibətdə dost, düşmənlərinə isə düşmən olmalıdırlar” [26, s.247].

Lakin bu müqavilə Təhmasib Mirzə tərəfindən qəbul edilmədi, ancaq buna baxmayaraq rus çarı tezliklə bu müqavilənin qəbul olunacağına əmin olub, işğal etdiyi ərazilərdə möhkəmlənməyə başladı. Artıq Gilanda rusların 6 piyada taboru, don kazaklarından ibarət don kazakları, gürcü və ermənilərdən ibarət bir neçə bölüyü var idi. 1724-cü ilin yayında Rusiyanın Xəzərboyu vilayətlərdə

işğal etdiyi ərazilər Rusiyanın mülkiyyəti kimi tanındı. Rus çarı xristianlığın himayəçisi adı altında erməniləri hər bir vasitə ilə tutduqları ərazilərdə məskunlaşmağa təşviq edirdi. Hətta ermənilərə söz vermişdilər ki, ermənilərin bu ərazidə məskunlaşması kütləvi xarakter alarsa, onda həmin vilayətlərin yerli əhalisi başqa yerə köçməyə məcbur ediləcəkdir. 1724-cü ilin sonlarında general M.Matyuşkin ermənilərin Xəzəryanı vilayətlərə köçürülməsinin təmin edilməsi ilə bağlı çar fərmanını aldı. Fərmanda göstərilirdi ki, ermənilər Bakı, Dərbənd, Gilan və Mazandarana köçən kimi onlara yardım göstərilsin, məskunlaşmaq üçün münasib yerlər ayrılсын və yerli əhali onlara qeyri-səmimi münasibət göstərsə, öz yerlərindən digər yerlərə köçürülsün. Rusiyanın məqsədi Azərbaycanın şərq hissəsini, o cümlədən Gilan vilayətini də əldə saxlamaq idi [3, s.84-91].

I Pyotrün ölümündən keçən sonrakı bir neçə il ərzində Rusiyada bir neçə çar dəyişdi. I Pyotrdan sonra Səfəvi dövləti ilə münasibətlərdə elə bir fəallıq göstərilmədi. Amma Xəzəryanı ərazilərin işğalından da əl çəkilmədi. Mövcud olan vəziyyət Rusiyanı qane edirdi. Səfəvi dövlətinin isə imkanı yox idi ki, itirilmiş əraziləri geri qaytarsın. Bir tərəfdən də ölkə daxilində qərb vilayətləri istisna olmaqla, bir növ ikihakimiyyətlik yaranmışdı. Xəzərin cənub sahili boyu ərazilərə həm Təhmasib Mirzə, həm də əfqanlar iddia edirdilər. Rusiya bu şəxslərin hər ikisi ilə əlaqə saxlamağa, onların arasında manevr etməyə çalışırdı. Rusiya üçün onlardan hansının ölkənin şahı olmasının yəqin ki, elə də fərqi yox idi. Rusiyanın məqsədi vaxtilə Səfəvi dövlətinə daxil olan Azərbaycanın bir hissəsini, o cümlədən Gilan vilayətini əldə saxlamaq idi. Səfəvilər dövləti daxilində hərə-mərcliyin davam etdiyi bir dövrdə Rusiya üçün belə bir niyyətə nail olmaq daha asan idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cilddə, III c., Bakı: Elm, 2007, 592 s.
2. *Mustafazadə T.T.* XVIII yüzillik – XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri. Bakı: Elm, 2002, 372 s.
3. *Nəcəfli G.C.* XVIII əsrdə Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradılması cəhdləri: monoqrafiya. Bakı: Nurlan, 2007, 248 s.
4. Süleymanov M. Nadir şah. Tehran, 2010, 740 s.
5. *Алиев Ф.* Азербайджанско-русские отношения. Баку, 1985, 173 с.
6. *Алиев Ф.* Миссия посланника русского государства А.П.Волынского в Азербайджане (1716-1718 гг.). Баку: Элм, 1979, 122 с.
7. *Алиев Ф.М.* Антииранские выступления и борьба против турецкой оккупации в Азербайджане в пер. половине XVIII в. Баку, 1975, 229 с.
8. Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века, Т. II, Ч. II. Сост.: П.Т.Арутюнян, С.А.Тер-Авакимова, В.А.Акопян / Под ред.

- А.Иоаннисяна. Сб. документов /АН АрмССР, Ин-т истории. Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1967, 421 с.
9. *Бескровный Л.Г.* Русская армия и флот в XVIII в. М.: Воениздат, 1958, 646 с.
 10. *Бутков П. Г.* Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Ч.I, СПб.: тип. имп. Акад. наук, 1869, 548 с.
 11. *Гаджиев В.* Роль России в истории Дагестана. Москва: Наука, 1965, 391 с.
 12. *Козубский Е.И.* История города Дербента. Темир-Хан-Шура: Русская типография В.М.Сорокина, 1906, 468 с.
 13. *Комаров В.* Персидская война 1722-1725 гг. (Материалы для истории царствования. Петра Великого) // Русский Вестник, т. 68, СПб.: 1867, с.553-616
 14. *Кочубинский А.* Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из истории восточного вопроса. Война пяти лет (1735-1739). Одесса: Тип. Штаба Одесск. воен. Округа, 1899, 622 с.
 15. *Лысцов В.П.* Персидский поход Петра I. 1722-1723. М.: МГУ, 1951, 250 с.
 16. *Мамедова Г.* Русские консулы об Азербайджане. 20-60-е годы XVIII в. Баку: Элм, 1989, 128 с.
 17. Материалы для истории русского флота: [В 17-ти т.], СПб.: Тип. мор. м-ва, 1867, Ч.IV, 741 с.
 18. *Мустафазаде Т.Т.* Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в. Баку: Элм, 1993, 240 с.
 19. *Неверовский А.А.* Краткий исторический взгляд на северный и средний Дагестан до уничтожения влияния лезгинов на Закавказье. СПб.: Тип. воен.-учеб. завед., 1848. 42 с.
 20. *Смирнов Н.А.* Политика России на Кавказе в XVI-XIX вв. М., 1958, 244 с.
 21. *Соймонов Ф.И.* Описание Каспийского моря и чиненных на оном российских завоеваний, как часть истории Государя императора Петра Великого. СПб: Изд-во. Имп. Акад. наук, 1763, 350 с.
 22. *Соловьев С.М.* Петр Великий на Каспийском море // Вестник Европы, СПб, 1868, № 3, с. 163-202
 23. *Соловьев С.М.* Сочинения: В 18 кн. Кн.9: История России с древнейших времен.Т.17-18 / Отв.ред.: Иванов Н.А. М, 1993, 671 с.
 24. *Сотавов Н.А.* Северный Кавказ в русско-иранских и русско-турецких отношениях в XVIII в. М., 1991, 221 с.
 25. *Ульяницкий В.А.* Русские консульства за границей в XVIII веке, ч.I, М., 1899, 678 с.
 26. *Lockhart L.* The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia. Cambridge: at the University Press, 1958, 1958, 583 p.
 27. *Müqtədîr Q.* Nəbərđha-ye bozorg-e Nader şah. Tehran: Dün̄ya-ye Ketab, 1387, 193 s.